

αναφορές στην ελληνική λογοτεχνία και τον ευρύτερο πολιτισμό, οι οποίες αυτομάτως επικαλούνται, έστω έμμεσα, και τα είδη που δεν αποτελούν το επίκεντρο εδώ. Ο βασικός λόγος που επιλέξαμε να διερευνήσουμε το σύγχρονο ελληνικό μυθιστόρημα είναι ότι δεν έχει ακόμη μελετηθεί επισταμένως παρά την αξιοσημείωτη «έκρηξη της πεζογραφίας» στην Ελλάδα κατά τη δεκαετία του '80⁴. Εξάλλου, όπως αποδεικνύει η μεγάλη ανάπτυξη του από τις απαρχές της νεωτερικότητας, το μυθιστόρημα επιβάλλεται ως το πλέον αντιπροσωπευτικό λογοτεχνικό είδος για την ευρύτερη μελέτη ενός πολιτισμικού σχηματισμού λόγω της προνομιακής του σχέσης με την κατασκευή μιας εικόνας του πραγματικού. Αυτό υποστηρίζει και ο Walter Benjamin στο δοκίμιό του «Ο αφηγητής», όπου το μυθιστόρημα εμφανίζεται να προσφέρει έναν ερμηνευτικό συνδυασμό κριτικού μεταξύ των απομονωμένων σύγχρονων ανθρώπων και της πραγματικότητας, αξιώνοντας έτσι να αναπληρώσει την έκπτωση του αισθήματος συλλογικότητας και της ανταλλάξιμης εμπειρίας που σημειώνεται στην εποχή της νεωτερικότητας. «[Ο] αναγνώστης του μυθιστορήματος», γράφει ο Benjamin, «αναζητά πραγματικούς ανθρώπους, απ' τους οποίους θα καταλάβει το “νόημα της ζωής”»⁵.

Η πρόθεση που διατρέχει τα κείμενα που ακολουθούν είναι η εξερεύνηση του πολιτισμικού τοπίου στην Ελλάδα μέσω της πεζογραφίας από τα μέσα της δεκαετίας του '70, οπότε σημειώθηκε μια τάση εξωστρέφειας⁶, και η ταυτόχρονη τοποθέτηση της ελληνικής πεζογραφίας στον λογοτεχνικό χώρο της Δύσης με πυξίδα τις σύγχρονες διεθνείς τάσεις της κριτικής θεωρίας – τάσεις που, από τη δεκαετία του '70, συνδέονται στενότερα με τη διαδικασία της λογοτεχνικής παραγωγής και έχουν μεταβάλει την αντίληψή μας για τον κοινωνικό και πολιτισμικό ρόλο της γραφής και της ανάγνωσης. Η προβληματική που αναπτύσσεται στα περισσότερα κείμενα της συλλογής αντανακλά την πρόσφατη «πολιτισμική στροφή» στον χώρο της κριτικής, η οποία φωτίζει τα πολιτισμικά πλαίσια, τα όρια και τις δυνατό-

τητες του τι μπορεί να παραχθεί ως σκέψη και γραφή μέσα στα εκάστοτε ιστορικά συμφραζόμενα των λογοτεχνικών έργων.

Παράλληλος στόχος της παρούσας έκδοσης, ο οποίος συναρτάται άμεσα με την επιχειρούμενη εξέταση των πολιτισμικών πλαισίων και των διεθνών προοπτικών της ελληνικής λογοτεχνίας, είναι η κριτική παρουσίαση των τρόπων διάδοσής της στο εξωτερικό, δηλαδή της συνάντησής της με τα «ξένα» έργα και το αναγνωστικό κοινό. Για τον σκοπό αυτό, πανεπιστημιακοί ερευνητές της ελληνικής λογοτεχνίας, κριτικοί λογοτεχνίας, μεταφραστές, εκπρόσωποι της κρατικής πολιτιστικής πολιτικής και συγγραφείς προσκλήθηκαν να καταθέσουν τις σκέψεις τους και, στην περίπτωση των συγγραφέων, την προσωπική τους μαρτυρία γύρω από τη θέση και το μέλλον του ελληνικού μυθιστορήματος διεθνώς⁷. Οι βασικοί άξονες θέασης της ελληνικής πεζογραφίας σε διεθνή προοπτική που προέκυψαν αντιστοιχούν στα τέσσερα μέρη στα οποία διακρίνονται τα περιεχόμενα της έκδοσης.

Το πρώτο μέρος με τίτλο «Νέες μυθοπλαστικές τοπογραφίες» αφορά την εξερεύνηση των γεωγραφικών και συμβολικών σχέσεων *τόπου* τόσο ως θεματικού όρου του σύγχρονου μυθιστορήματος όσο και ως πλαισίου παραγωγής του. Ξεκινώντας, ο Δημήτρης Δημηρούλης πραγματοποιεί μια ιστορικοπολιτισμική ανάλυση της εμφάνισης και της βαθμιαίας επικράτησης του μυθιστορήματος έναντι των άλλων λογοτεχνικών ειδών, ψηλαφώντας τις διάφορες λειτουργίες και εκφάνσεις του, με κατάληξη την πρόσφατη (πλήρη σχεδόν) υποταγή του στη λογική του αγοραίου και του μαζικά αναλώσιμου, συντέπεια του αυξανόμενα παγκοσμιοποιημένου, διαμεσολαβημένου και τεχνοκρατικού σύγχρονου πολιτισμού. Σε αυτή την έκβαση, εκείνο που προτάσσει ο Δημηρούλης, τόσο ως αντίσταση όσο και ως κριτήριο αξιολόγησης της πορείας του μυθιστορήματος σήμερα, είναι η ενεργοποίηση της λογοτεχνικής μνήμης που φυλάσσεται στα έργα του μοντερνισμού, όπου η γραφή χαρακτηριζε-

ται από αναστοχαστικότητα και βιώνεται ως περιπλάνηση και περιπέτεια της γλώσσας.

Στο δοκίμιό του, ο Βασίλης Λαμπρόπουλος επιχειρεί να αναδείξει τις νέες τοπογραφίες των μεθορίων οι οποίες ανακύπτουν αφενός από τις πρόσφατες συνθήκες παγκοσμιοποίησης, και αφετέρου υπό την πίεση της αποδομητικής, φεμινιστικής και μετα-αποικιακής θεωρητικής σκέψης, που έχει αμφισβητήσει τις παραδεδομένες εννοιολογήσεις της συγκρότησης της ταυτότητας βάσει υποτιθέμενων μονοσήμαντων κατηγοριών και αμετάβλητων ορίων. Ο Λαμπρόπουλος, επομένως, προτείνει την ανάγνωση των σύγχρονων ελληνικών μυθιστορημάτων στο διεθνές πλαίσιο που παρέχει η πολιτισμική θεωρία, αξιοποιώντας το ενδιαφέρον της για τις μετατοπίσεις, τις μεθορίους και τις διαρκείς διαβάσεις των συμβατικών γεωγραφικών, εθνοτικών και έμφυλων συνόρων, οι οποίες με τη σειρά τους αναδεικνύουν την υβριδικότητα και τον συγκρητισμό ως γνωρίσματα τόσο των χαρακτήρων όσο και της μορφολογίας της ελληνικής πεζογραφίας στη δεκαετία του '90.

Στη συνέχεια, ο Γιώργος Καλογεράς επικεντρώνεται στην ανάγνωση ακριβώς τέτοιων μεθοριακών διαβάσεων και εγγράφων του εθνοτικού στοιχείου, όπως εμφανίζονται στα κατεξοχήν μεταίχμια έργα των λογοτεχνών της ελληνοαμερικανικής μετανάστευσης και διασποράς. Επισημαίνοντας την εμμονή τους στην αναδιήγηση της ιστορίας, ιδιαίτερα μέσω μη ρεαλιστικών τρόπων αφήγησης, ο Καλογεράς παρατηρεί ότι τα κείμενα αυτά καταργούν τον αυστηρό διαχωρισμό μεταξύ τόπου καταγωγής και υποδοχής, χώρας προέλευσης και προορισμού, και αντ' αυτού χαράσσουν μια κυκλική διαδρομή μεταξύ των διαφόρων σημείων του χάρτη, μεταξύ των διαφορετικών πολιτισμών στους οποίους συμμετέχουν, παράγοντας έτσι υβριδικά έργα που ανταποκρίνονται στην εμπειρία της διασποράς.

Ελεγκτώντας την τοπογραφική προσέγγιση ως ερμηνευτικό συγκείμενο των τάσεων της σύγχρονης πεζογραφίας, ο Δημήτρης Τζιόβας παρακολουθεί μια σειρά από διπολισμούς που διέ-

πουν τη συγγραφή και τη θεματολογία του ελληνικού μυθιστορήματος από τις απαρχές του, με πιο πρόσφατη εκδοχή το αντιθετικό ζεύγος εντοπιότητα/οικουμενικότητα, το οποίο επικαλείται η κεντρόφυγη τάση της δεκαετίας του '80. Υποστηρίζει πως το σύγχρονο άνοιγμα των ελληνικών αφηγημάτων προς την Ευρώπη κατάργησε τη δυνατότητα της διαφοράς που δημιουργείται από την ένταση μεταξύ τουλάχιστον δύο πόλων ή κόσμων, η οποία αποτελεί θεμελιώδη συνθήκη του μυθιστορήματος. Στον βαθμό που οι όροι τέτοιων δυϊκών σχημάτων δεν νοούνται ως ενικοί και αλληλοαποκλειόμενοι αλλά ως πληθυντικοί και αλληλοσυγκροτούμενοι –ακόμη κι αν συγκρούονται–, ο Τζιόβας τονίζει τη λογοτεχνική αξία του τοπικού όχι απλώς ως αυτονόητη μεταφορά της έννοιας της ιδιαιτερότητας και της διαφοράς, αλλά και ως αντικείμενο της ίδιας της γραφής.

Στο μέρος που τιτλοφορείται «Συγκλίσεις ελληνικής και διεθνούς πεζογραφίας», επιχειρείται μια επισκόπηση του μορφολογικού τοπίου της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας σε σύγκριση με αντίστοιχες ιδεολογικές, αφηγηματικές και υφολογικές τάσεις της ξένης λογοτεχνίας, οι οποίες διαγράφονται στο πεδίο του μεταμοντέρνου τόσο ως επικρατούσας πολιτισμικής κατάστασης όσο και ως αισθητικού ρεύματος διεθνώς. Στη συγκριτική του μελέτη αφηγηματικών έργων γραμμένων από Ελληνίδες και Ευρωπαίες πεζογράφους, ο Βαγγέλης Αθανασόπουλος πραγματεύεται τη σύζευξη του ιδεολογικού με το αισθητικό που προβάλλεται προγραμματικά στο πλαίσιο της μεταμοντέρνας αφήγησης. Μέσα από την κοινή επιδίωξη της ανάκτησης της γυναικείας φωνής που έχει αποσιωπηθεί από τον (ανδρικό) Λόγο, αλλά και την παράλληλη υιοθέτηση μεταμοντέρνων τεχνικών αφήγησης, τα έργα που αναλύει ο Αθανασόπουλος μαρτυρούν τη συμμετοχή των Ελληνίδων πεζογράφων στις σύγχρονες διεθνείς τάσεις και αναδεικνύουν τη μεταμοντέρνα φεμινιστική γραφή ως τόπο συμβολής μεταξύ ξένων λογοτεχνιών.

Συνεχίζοντας την αναζήτηση των μορφολογικών τάσεων που διακρίνουν τη σύγχρονη ελληνική πεζογραφία, ο Βαγγέλης Χατζηβασιλείου επιχειρεί μια καταγραφή των ελληνικών μυθιστορημάτων που διαλέγονται με τις ποικίλες εκφάνσεις του μοντερνισμού έως τη δεκαετία του '90, για να επικεντρωθεί στη συνέχεια σε παραδείγματα έργων αυτής της δεκαετίας, τα οποία εντάσσονται στην (αμφιλεγόμενη) αισθητική κατηγορία του μεταμοντέρνου, όπως έχει περιγραφεί κυρίως από τον Fredric Jameson⁸. Συμμεριζόμενος μια συχνά εκδηλωμένη διστακτικότητα απέναντι σε μια σαφή οριοθέτηση μεταξύ μοντερνιστικών και μεταμοντερνιστικών τεχνικών –στον βαθμό που κάποιες από τις τελευταίες δεν αποτελούν παρά «οξύνσεις» των πρώτων–, ο Χατζηβασιλείου διαπιστώνει πως οι νεότεροι Έλληνες συγγραφείς συνομιλούν με την ξένη πεζογραφία από πλευράς διακειμενικών αναφορών και μορφολογικών τρόπων, διαβαίνοντας ωστόσο και κάποιες αποκλίνουσες οδούς που προσιδιάζουν στην εγχώρια λογοτεχνική πραγματικότητα.

Ο Αλέξης Ζήρας εστιάζει περισσότερο σε υφολογικά γνωρίσματα του σύγχρονου ελληνικού μυθιστορήματος, όπως η παρωδία και η σάτιρα, που συνάδουν με την αμφισβήτηση της έννοιας του «βάθους» και την έμφαση στην προφάνεια που επιδεικνύει η αισθητική του μεταμοντέρνου. Διαπιστώνοντας μια μεγαλύτερη συγγένεια της γενιάς του '90 με την πεζογραφική δραστηριότητα των νεότερων ξένων συγγραφέων παρά με την ελληνική μυθιστοριογραφική παράδοση, ο Ζήρας ανιχνεύει μια τάση εγκατάλειψης ιδεολογικών αναζητήσεων και μια στροφή σε παιγνιώδεις τρόπους γραφής, σε πειραματισμούς πολυκεντρικής αφήγησης, σε πρόθυμη ενσωμάτωση του «κιτς» και σε ειδολογικό συγκρητισμό. Η αποπολιτικοποίηση και η ειρωνική ιδιότυπη εκδηλώνονται ως κύρια συμπτώματα της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας, συνάδοντας με τη μεταμοντέρνα δυσπιστία προς τις «μεγάλες αφηγήσεις», οι οποίες υποστήριζαν τις μέχρι πρότινος ισχύουσες πολιτικές ιδεολογίες.

Ο Άρης Μαραγκόπουλος παρατηρεί επίσης μια αλλαγή στο

πολιτισμικό πεδίο στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, η οποία αφορά τον αποικισμό του από τις επιταγές και τα ζητούμενα της αγοράς και συνοδεύεται από την ανάδυση των μέσων επικοινωνίας ως σύγχρονης αυθεντίας και φορέων πολιτικοπολιτιστικής ηγεμονίας. Ο Μαραγκόπουλος ιχνηλατεί την ελληνική μυθιστορηματική και φιλολογική παράδοση, στηλιτεύοντας τον συντηρητισμό της και υποδεικνύοντας την ύπαρξη μιας παραγκωνισμένης λογοτεχνικής παραγωγής, η οποία συναντάται στις μορφολογικές της συγγλίσσεις με τη διεθνή λογοτεχνική πρωτοπορία και εμμένει στην αξίωση της «λογοτεχνικότητας», σε πείσμα της επικράτησης του εύκολου και του εμπορικού στην εποχή μας.

Τα ζητήματα επιλογής, ανάδειξης και πρόσληψης του σύγχρονου ελληνικού μυθιστορήματος στο εξωτερικό, τα οποία εγείρονται από τη συγκριτική θεώρησή του στην παρούσα ιστορική φάση, αποτελούν αντικείμενο του τρίτου μέρους «Μεταβάσεις της σύγχρονης ελληνικής πεζογραφίας στο εξωτερικό». Στόχος των κειμένων που απαρτίζουν το μέρος αυτό είναι αφενός να παρουσιαστούν οι τρόποι και τα μέσα γνωριμίας του ξενόγλωσσου κοινού με τα ελληνικά κείμενα και τους συγγραφείς, και αφετέρου να ελεγχθούν οι άδηλες εκείνες παραδοχές και οι εννοιολογικές κατηγορίες μέσα από τις οποίες προβάλλεται, προσλαμβάνεται από άλλες χώρες και εντέλει συντίθεται η εικόνα του σύγχρονου ελληνικού πολιτισμού. Διότι η κριτική υποδοχή και ανάγνωση της πεζογραφίας αναγκαστικά διαμεσολαβείται από τους όρους προβολής των έργων, δηλαδή της δημοσιότητάς τους, η οποία βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την «πολιτιστική πολιτική» που ασκείται στην Ελλάδα και εκ μέρους της Ελλάδας σήμερα.

Κάποια από τα ερωτήματα που προκύπτουν, επομένως, είναι τα εξής: ποια είναι τα κριτήρια επιλογής των αντιπροσωπευτικών κειμένων της ελληνικής λογοτεχνίας – η εμπορικότητα, η κριτική υποδοχή τους στην Ελλάδα, τα αισθητικά κριτήρια του ξενόγλωσσου κοινού ή η προβολή μιας εικόνας αντιπροσω-

πευτικής της ποικιλίας της σύγχρονης γραφής στα ελληνικά; Με ποιους όρους προβάλλεται η νεοελληνική λογοτεχνία; Τονίζεται η διαφορετικότητά της από τα ποικίλα μέτρα ενός διεθνοποιημένου λογοτεχνικού και πολιτισμικού κανόνα βάσει μιας «ελληνικότητας» που υποτίθεται ότι αντιπροσωπεύει⁹; Είναι η ελληνικότητα ενική και αμετάβλητη ιστορικά; Το ζήτημα των στερεοτύπων επανέρχεται διαρκώς στη συζήτηση της διεθνούς υποδοχής της ελληνικής λογοτεχνίας, εφόσον η πρόσληψή της φαίνεται να επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από τη στερεοτυπική αναπαράσταση της ελληνικότητας στο εξωτερικό.

Αυτό είναι το ζήτημα που κυρίως διερευνά ο Βαγγέλης Καλότυχος στο άρθρο του, στο οποίο σκιαγραφεί τις συνθήκες υποδοχής των ξένων και ιδιαίτερα των «μικρών» λογοτεχνιών στην τεράστια εκδοτική αγορά των ΗΠΑ. Τονίζει ότι παρόλο που η αντίσταση ενάντια στα στερεότυπα που προβάλλονται με στόχο την αφομοίωση τέτοιων λογοτεχνιών στις χώρες πρόσληψης πρέπει να είναι συνεχής, ο διάλογος σχετικά με την οικουμενικότητα και την εντοπιότητα αναγκαστικά λαμβάνει χώρα στο περιβάλλον της παγκοσμιοποίησης. Ο Καλότυχος επισημαίνει επίσης ότι η πρόσληψη των ξένων λογοτεχνιών κυρίως διαμεσολαβείται από αισθητικές κατηγορίες και θεωρητικές τάσεις που απασχολούν την κριτική σκέψη στην προσλαμβάνουσα χώρα, και επομένως τα έργα που προκαλούν το ενδιαφέρον των ξένων κριτικών πιθανόν να μην είναι τα αντιπροσωπευτικότερα της λογοτεχνικής παραγωγής ή του πολιτισμού της άλλης χώρας, αλλά εκείνα που αντιστοιχούν στα εκάστοτε κριτήρια επιλογής τους. Επιπλέον, αυτή η κριτική διαμεσολάβηση που επικαθορίζει τη διαδικασία μεταφοράς του κειμένου στον άλλον πολιτισμό αμβλύνει τον εθνικό του προσδιορισμό και το καθιστά ως έναν βαθμό υβριδικό. Ταυτόχρονα, όμως, υποσκάπτει και την ίδια την πεποίθηση σε μια πρωταρχική (εθνική) αυθεντικότητα.

Ως κρίσιμος χώρος διαπραγμάτευσης αυτών των αντιθέσεων ανάμεσα σε διαφορετικούς πολιτισμούς και μεταξύ στερεο-

τύπων και της πολύπλευρης σύγχρονης πραγματικότητας υποδεικνύονται οι ελληνικές έδρες στα πανεπιστήμια του εξωτερικού, σημείο που υπογραμμίζει και η Άλκηστις Σουλογιάννη, διευθύντρια διεθνών μορφωτικών σχέσεων στο υπουργείο Πολιτισμού, παρουσιάζοντας την πολιτική του ελληνικού κράτους ως προς το θέμα αυτό.

Στο κείμενό του, ο Τάκης Καγιαλής ασκεί κριτική στους όρους με τους οποίους επιχειρείται τα τελευταία χρόνια η προώθηση της πρόσφατης λογοτεχνικής παραγωγής στο εξωτερικό και επισημαίνει ορισμένες δυσάρεστες επιπτώσεις των σχετικών πρωτοβουλιών για τον χώρο και τους ανθρώπους της λογοτεχνίας στην Ελλάδα. Τονίζει ότι πρόκειται για «σπασμωδικές απόπειρες μιας περιφερειακής κουλτούρας να ζήσει ή να υποδυθεί εικονικά τον εκσυγχρονισμό της», καθώς και να εξομοιωθεί αυτόματα με τη μητροπολιτική Ευρώπη, ενώ δεν έχει εξασφαλίσει τις απαραίτητες υποδομές και δεν έχει υπερβεί τα «άκρως συντηρητικά ανακλαστικά της». Ο Καγιαλής παρουσιάζει επίσης, ως παράδειγμα ρεαλιστικού και έγκυρου ενδιαφέροντος για τις τύχες της μεταφρασμένης ελληνικής λογοτεχνίας διεθνώς, ένα πολυσχιδές ερευνητικό πρόγραμμα που σχεδιάστηκε και εκπονείται, από το 1998, στο Τμήμα Γλώσσας και Λογοτεχνίας του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας, του οποίου είναι Επιστημονικός Υπεύθυνος.

Συνοψίζοντας τα αποτελέσματα μέρους του εν λόγω ερευνητικού προγράμματος, που αφορά την υποδοχή της ελληνικής λογοτεχνίας στην Ιταλία, ο Ευριπίδης Γαργαντούδης διαπιστώνει την ύπαρξη προκαταλήψεων στην κριτική και αναγνωστική πρόσληψη της ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό, και προτείνει την ανάδειξη της σύγχρονης νεοελληνικής πεζογραφίας στο πλαίσιο μιας συγκροτημένης και διακριτής εθνικής παράδοσης, που ταυτόχρονα θα προβάλλει τα σημεία τομής της με την ευρωπαϊκή. Όπως τονίζει ο Γαργαντούδης, αν και είναι απαραίτητη η συντονισμένη και διαρκής προσπάθεια για τη διάδοση της ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτερικό ως μέρος

μιας δυναμικής πολιτισμικής πολιτικής, δεν θα πρέπει να υπάγεται σε κριτήρια εμπορικότητας, ούτε μπορεί να «υπεισέλθει στους όρους παραγωγής της ίδιας της λογοτεχνίας».

Ο Ντέιβιντ Κόνολι κάνει μια εμπεριστατωμένη επισκόπηση των δραστηριοτήτων που αφορούν τη διάδοση της ελληνικής λογοτεχνίας ιδιαίτερα στις αγγλόφωνες χώρες την τελευταία δεκαετία, προβάλλοντας τα προβληματικά σημεία, και υποβάλει μια σειρά από προτάσεις που θα βελτιώναν την πολιτισμική πολιτική που ακολουθείται από τους υπεύθυνους φορείς. Ως σημαντικότερα προβλήματα της συνάντησης της ελληνικής λογοτεχνίας με το διεθνές αναγνωστικό κοινό, ο Κόνολι εντοπίζει την ανεπάρκεια μεταφράσεων, την έλλειψη ενημερωμένων λογοτεχνικών πρακτόρων και ικανών δικτύων διακίνησης μεταφρασμένων βιβλίων ελληνικής λογοτεχνίας σε βιβλιοπωλεία και βιβλιοθήκες, καθώς και τη σκιάδη ελληνική παρουσία σε διεθνή φόρα, περιοδικά και ανθολογίες σύγχρονης λογοτεχνίας και γραμμιάτων.

Συμπερασματικά, στο πλαίσιο των προτάσεων που διαμορφώνονται παράλληλα με την αποτίμηση της ισχύουσας κατάστασης από τους συμμετέχοντες στον τόμο τονίζεται η επείγουσα ανάγκη αξιολόγησης και ανάδειξης της ελληνικής λογοτεχνίας μέσω του θεωρητικού λόγου. Ο κριτικός λόγος αναγνωρίζεται ως κρίσιμος όχι μόνο για τη διάδοση της λογοτεχνίας αλλά και για τη συγγραφή της, στον βαθμό όμως που δεν περικλείει τα κείμενα σε νέους μύθους και στερεότυπα, αλλά δημιουργεί συνθήκες διαλόγου και συνάντησης των κειμένων διαφορετικών πολιτισμών, μια συνάντηση που μπορεί να πραγματοποιηθεί κυρίως στο πεδίο της θεωρίας.

Ένας τόμος που στοχεύει να καταδείξει τις ιδεολογικές και μορφολογικές συγκλίσεις της ελληνικής με την ξένη λογοτεχνία, καθώς και να προβληματίσει γύρω από το ζήτημα της προβολής του σύγχρονου ελληνικού μυθιστορήματος στο εξωτερικό όφειλε να συμπεριλάβει στις σελίδες του τη μαρτυρία

των ίδιων των δημιουργών της ελληνικής πεζογραφίας. Ζητήσαμε, επομένως, από μεταφρασμένους Έλληνες συγγραφείς να απαντήσουν σε ορισμένες ερωτήσεις για τη σχέση τους με την ελληνική λογοτεχνική παράδοση και την ξένη λογοτεχνία, και να καταθέσουν την προσωπική τους εμπειρία από την έκδοση του έργου τους στο εξωτερικό. Έτσι, το τέταρτο και τελευταίο μέρος της παρούσας έκδοσης, με τίτλο «Μαρτυρίες Ελλήνων πεζογράφων» περιλαμβάνει τις σκέψεις των συγγραφέων οι οποίοι ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση να συμμετάσχουν στον διάλογο.

Ένα πρώτο συμπέρασμα που προκύπτει είναι ότι, εφόσον στην τέχνη δεν παρατηρείται το φαινόμενο της παρθενογένεσης, όπως αναφέρει ο Χριστόφορος Μηλιώνης επικαλούμενος τον Σεφέρη, έτσι και η ελληνική λογοτεχνία δεν παράγεται εν κενώ, αλλά είναι προϊόν διασταυρώσεων και ανταλλαγών με τις ξένες λογοτεχνίες. Αυτό όμως δεν αποκλείει τη δυνατότητα μιας εθνικής λογοτεχνικής ταυτότητας με διακριτά χαρακτηριστικά, το πιο σημαντικό εκ των οποίων παραμένει η γλώσσα. Ο προβληματισμός του Δημήτρη Νόλλα γύρω από τη σημασία της εθνικής γλώσσας και το μέλλον των ανοίκειων και μικρών γλωσσών τον οδηγεί στη διατύπωση της πεποίθησης ότι η παγκόσμια ηγεμονία της αγγλικής γλώσσας δεν θέτει απαραίτητα σε κίνδυνο τους υπόλοιπους εθνικούς πολιτισμούς στον βαθμό που η γλώσσα τους –εν προκειμένω η ελληνική– διατηρείται ζωντανή, δηλαδή παράγει σκέψη.

Ωστόσο, παρά τον συσχετισμό της με την ελληνική γλώσσα, η «ελληνικότητα» παραμένει μια έννοια ακαθόριστη όσο και προβληματική επειδή ανακαλεί στερεοτυπικές αναπαραστάσεις. Και πάλι εγείρονται ερωτήματα όπως: Ποιες είναι οι έννοιες που ορίζουν την «ελληνικότητα»; Είναι εξ ορισμού στερεοτυπικές; Διεκδικούν την ιδιότητα της «ελληνικότητας» όλα τα έργα που παράγονται στα ελληνικά ή διαδραματίζονται στην Ελλάδα; Σε ποιο βαθμό επηρεάζουν τα στερεότυπα ελληνικότητας την πρόσληψη της ελληνικής λογοτεχνίας στο εξωτε-

οικό; Απαντώντας, ο Θανάσης Βαλτινός θεωρεί ότι οι «εξωτικές» αναπαράστάσεις της ελληνικής κοινωνίας απευθύνονται σ' ένα μεγάλο στον αριθμό αλλά ολιγαρχές στις απαιτήσεις αναγνωστικό κοινό, ενώ ο ίδιος εστιάζει την προσοχή του στο κοινό αδιάκοπτο νήμα που διατρέχει τη νεότερη ελληνική πεζογραφία και την αναγκαιότητα διατήρησης της σχέσης της με την παράδοση. Αυτή την άποψη συμμερίζεται ο Στρατής Χαβιαράς, ο οποίος επισημαίνει ότι η δύναμη του παγκόσμιου στη λογοτεχνία έγκειται στην ιδιαιτερότητα που εξασφαλίζει η επαφή με την εντόπια ιστορία και πολιτισμική κληρονομιά, ιχνηλατώντας παράλληλα τα εμπορικά και αισθητικά κριτήρια αναγνωσιμότητας της πεζογραφίας που ισχύουν στις ΗΠΑ. Τονίζοντας την εξαγωγή αξία του τοπικού, ο Νίκος Παπανδρέου ισχυρίζεται ότι οφείλουμε να χτίζουμε πάνω στις μη ευρωπαϊκές μας ρίζες, εάν επιδιώκουμε να προκαλέσουμε το αγοραστικό ενδιαφέρον της Δύσης.

Ένα ακόμη ζήτημα που φαίνεται να απασχολεί ιδιαίτερα τους συγγραφείς είναι αν η δημοσιότητα της ελληνικής πεζογραφίας επιδιώκεται απλώς μηχανιστικά ή αντιμετωπίζεται ως πεδίο συνάντησης, συμπληρωματικότητας, κρίσης, ή ακόμα αντιπαράθεσης μεταξύ πολιτισμών. Η Δέσποινα Λάλα-Κριστ με τη μαρτυρία της αποδεικνύει τη σημασία της διαρκούς προσπάθειας προώθησης της ελληνικής λογοτεχνίας στον ξένο εκδοτικό χώρο ως μέσου συμβολής στον πολιτισμικό διάλογο και τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού. Αντίθετα, η Σώτη Τριανταφύλλου εμφανίζεται ιδιαίτερα επιφυλακτική απέναντι στη συγγραφική επιδίωξη της διείσδυσης του βιβλίου σε νέες, ξένες αγορές, ισχυριζόμενη ότι η σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία δεν εξάγεται γιατί δεν είναι ακόμη αρκετά καλή. Η Έρση Σωτηροπούλου προβάλλει ως κύριο μέλημα κάθε συγγραφέα όχι την απήχισή του στο (ξενόγλωσσο) κοινό, αλλά την προσήλωσή του στον αγώνα του να δίνει πνοή σε σκόρπιες λέξεις, άποψη με την οποία φαίνεται να συμφωνεί και η Μάρω Δούκα, η οποία αντιτίθεται στην ιδέα μιας λογοτεχνικής παραγω-

γής υποταγμένης στη λογική της αύξησης της ανταγωνιστικότητας της στην τοπική ή τη διεθνή αγορά.

Παρά τις διαφορετικές σκοπιές τους όμως, συγγραφείς και κριτικοί συμφωνούν γύρω από τον κρίσιμο ρόλο της μετάφρασης. Στην πραγματικότητα, η συζήτηση για τη συγκριτική μελέτη και διάδοση της ελληνικής λογοτεχνίας θα μπορούσε να συνοψιστεί στην πολύπλοκη διαδικασία της μετάφρασης από γλώσσα σε γλώσσα, από πολιτισμό σε πολιτισμό, τόσο του λογοτεχνικού κειμένου όσο και του κριτικού λόγου που υποστηρίζει, υποδέχεται, «μεταφράζει» το κείμενο σε όρους άλλου πολιτισμού.

Συχνά επισημαίνεται ο κίνδυνος της εξάλειψης της ιδιαιτερότητας του πρωτοτύπου –ή αλλιώς της πολιτισμικής του διαφοράς–, που πιθανώς ελλοχεύει σε αυτή τη διαδικασία «μετάφρασης», η οποία νοείται όχι απλώς ως μετάφραση σε άλλη γλώσσα αλλά και σε άλλο πολιτισμικό πλαίσιο. Όμως αντίστροφα, η μετάφραση μπορεί να θεωρηθεί ως εκείνη ακριβώς η σκηνή στην οποία *επιτελείται* η πολιτισμική διαφορά, ο χώρος στον οποίο διαδραματίζεται –ενώ συγχρόνως επιχειρείται να ακυρωθεί– η αλλοτριότητα (foreignness) των γλωσσών και των πολιτισμών¹⁰. Στο δοκίμιό του «Το έργο του μεταφραστή», σημείο αναφοράς κάθε συζήτησης για τη μετάφραση, ο Walter Benjamin γράφει ότι το έργο *απαιτεί* να μεταφραστεί¹¹. Δηλαδή ταυτόχρονα με την εγγενή μεταφρασιμότητα του έργου, ενυπάρχει σε αυτό ένα αίτημα συνάντησης με το ξένο, το αλλότριο, που εδράζεται μέσα στο ίδιο και ταυτόχρονα παράγει, με την έννοια ότι ορίζει, τη διαφορά του. Και αν το θεμελιώδες πρόβλημα της μετάφρασης ανάγεται στο αμετάφραστο του κειμένου, μήπως δεν είναι τελικά το ίδιο το αμετάφραστο, αυτή η διαφορά του, που γεννά την απαίτηση του έργου να μεταφραστεί;

Κι ακόμα, για τον Benjamin, η μετάφραση σημαίνει την επιβίωση του έργου, ως διαρκής ανανέωση του πρωτοτύπου¹². Διαμέσου της μετάφρασης το κείμενο εξασφαλίζει μια επικαιρότητα τόσο ιστορική όσο και γλωσσική. Αυτή η συνεχής κίνηση ανάμε-

σα στο πρωτότυπο και τις μεταφρασμένες εκδοχές του, που επιτελεί η μετάφραση στα διάκενα των διαφορετικών γλωσσών και πολιτισμών και σε διαφορετικές ιστορικές στιγμές, «αλλοιώνει» το πρωτότυπο και ταυτόχρονα το ανανεώνει. Υπ' αυτή την έννοια, η μετάφραση ενός έργου δεν συμβάλλει στη μετέπειτα ζωή, στην «επιβίωση» του έργου απλώς λόγω της επανεγγραφής του σε άλλη γλώσσα και άλλο πολιτισμό. Αλλά κυρίως, και την ίδια στιγμή, διασφαλίζει την ανανέωση του ίδιου του πρωτοτύπου, και επομένως την επιβίωση, την επέκταση των ορίων του πολιτισμού που το έχει παραγάγει.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. «Why?» [1942], *The Death of the Moth and Other Essays*, Μίντλσεξ, Penguin, 1961, σσ. 197-8.

2. Στο ίδιο, σ. 199.

3. Για μια ιστορική θεώρηση του φαινομένου της παγκοσμιοποίησης, βλ. Paul Jay, «Beyond Discipline? Globalization and the Future of English», *PMLA* 116.1 (2001), σσ. 32-47, και Anthony Giddens, *The Consequences of Modernity*, Λονδίνο, Polity, 1990. Σχετικά με το ζήτημα της σύμπτωσης της παγκοσμιοποίησης με τον μεταμοντερνισμό, βλ. David Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Κάιμπριτζ, Μασαχουσέτη, Blackwell, 1989. Ο Harvey ισχυρίζεται ότι η αρχή της παγκοσμιοποίησης σηματοδοτείται από τη ρήξη της με τη νεωτερικότητα, μια ρήξη που οφείλεται κυρίως στην τεχνολογία και τη μηχανοποίηση καθώς ελαττώνονται οι περιορισμοί του χώρου πάνω στον χρόνο, ενώ ο Giddens θεωρεί ότι η παγκοσμιοποίηση συμπίπτει χρονικά με τη νεωτερικότητα. Τέλος, ο Ronald Robertson στο βιβλίο του *Globalization* (Λονδίνο, Sage, 1992) υποστηρίζει την άποψη ότι η διαδικασία παγκοσμιοποίησης προϋπάρχει της νεωτερικότητας και ότι διακρίνεται σε πέντε εξελικτικά στάδια, αρχής γενομένης από τον 15ο αιώνα.

4. Αυτό παρατηρεί και ο Roderick Beaton, μεταξύ άλλων, στο βιβλίο *Εισαγωγή στη νεότερη ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σ. 368.

5. «Der Erzähler» [1936], ελληνική μετάφραση: «Ο αφηγητής: Θεωρήσεις στο έργο του Nikolai Lesskow», μτφρ. Ουρ. Νταρλάνη, *Λεβιάθαν* 11, 1991, σ. 24.

6. Ας σημειωθεί ότι μια παρόμοια τάση «ανοίγματος» παρατηρείται και στην αγγλόφωνη πεζογραφία κατά την ίδια περίοδο, ίσως ως σύμπτωμα της παγκοσμιοποίησης και της μετα-αποικιακής εποχής. Οι ξένες λογοτεχνίες με τις οποίες συνδιαλέγεται η αγγλική λογοτεχνία είναι κυρίως αυτές της Γαλλίας, της Λατινικής Αμερικής και της Ανατολικής Ευρώπης, ενώ εμπλουτίζεται συνεχώς από φωνές που προέρχονται ή σχετίζονται με τις πρώην αποικίες. Για μια εξερεύνηση του τοπίου της βρετανικής πεζογραφίας από τα μέσα του '70, βλ. Rod Mengham (επιμ.), *Introduction to Contemporary British Fiction: International Writing in English since 1970*, Κάιμπριτζ, Polity Press,

1999. Επίσης, η αμερικανική πεζογραφία μετά το 1960 φαίνεται να αξιοποιεί την εντόπια παράδοση (λογοτεχνία του Νότου, εβραϊκή και ευρωπαϊκή), καθώς και νέες (κυρίως γυναικείες) φωνές που ανήκουν σε υβριδικές εθνοτικές μειονοτικές κοινότητες, όπως είναι οι Αμερικανοκινέζοι, οι Τσικάνοι, και οι Αφροαμερικανοί. Βλ. σχετικά, Melvin J. Friedman και Ben Siegel (επιμ.), *Traditions, Voices and Dreams: The American Novel since the 1960s*, Νιούαρκ, University of Delaware, 1995.

7. Αφορμή της παρούσας έκδοσης αποτελεί το συνέδριο «Η σύγχρονη ελληνική πεζογραφία σε διεθνή προοπτική», που διοργανώθηκε από την Ελληνική Εταιρεία Αμερικανικών Σπουδών, σε συνεργασία με το Τμήμα Αγγλικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αθηνών, τον Ιανουάριο 2001.

8. Βλ. *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*, Λονδίνο, Verso, 1991 (ελλ. έκδ.: *Το μεταμοντέρνο ή η πολιτισμική λογική του ύστερου καπιταλισμού*, μτφρ. Γ. Βάρσος, Αθήνα, Νεφέλη, 1999).

9. Τις ποικίλες εννοιολογήσεις και αναπαραστάσεις της κατηγορίας της «ελληνικότητας» πραγματεύεται ο τόμος *Ελληνισμός – Ελληνικότητα: Ιδεολογικοί και βιοματιικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*, επιμ. Δ.Γ. Τσαούση, Αθήνα, Εστία, 1983. Πιο συγκεκριμένα, για τη σχέση της ελληνικής πεζογραφίας με την ξένη λογοτεχνία από τον 19ο αιώνα έως τη Γενιά του '30, βλ. το άρθρο του Αλέξανδρου Αργυρίου, «Το θέμα της ελληνικότητας στην πεζογραφία μας». Ο Αργυρίου σωστά προειδοποιεί ότι δεν υφίσταται λογοτεχνία σε αμιγή μορφή, ώστε να είναι δυνατή η ακριβής διευκρίνιση της εθνικότητάς της, αλλά ταυτόχρονα αποδίδει την αποτυχία σύστασης μιας ελληνικής πεζογραφικής παράδοσης κατά τον 19ο αιώνα στην ατελή συνδιαλλαγή της ελληνικής με την ξένη πεζογραφία λόγω της απόστασης των κοινωνικών μορφών της Ελλάδας από τις άλλες δυτικές κοινωνίες (σ. 197). Για το θέμα της ελληνικότητας στη λογοτεχνία, βλ. επίσης το πιο πρόσφατο, *Μοντερνισμός και Ελληνικότητα*, Νάσος Βαγενάς, Τάκης Καγιαλής και Μιχάλης Πιερός, Ηράκλειο, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1997.

10. Μια τέτοια αντίληψη της μετάφρασης προτείνει ο Homi K. Bhabha (*The Location of Culture*, Λονδίνο και Νέα Υόρκη, Routledge,

1994, σσ. 226-8), ομώμενος από τη θεωρία της μετάφρασης που ανέπτυξε ο Walter Benjamin στο κείμενο που αναφέρεται παρακάτω.

11. «Die Aufgabe des Übersetzers» [1923] (ελλ. έκδ.: «Το έργο του μεταφραστή», Walter Benjamin, *Δοκίμια φιλοσοφίας της γλώσσας*, μτφρ.- επιμ. Φ. Τετζάκης, Αθήνα, νήσος, 1999, σσ. 60-1, 67). Στο εισαγωγικό του δοκίμιο στη μετάφραση του *Πλάτωνος φαρμακεία* του Jacques Derrida (Αθήνα, Άγρα, σσ. 9-61), ο Χρήστος Λάζος αναλαμβάνει μια ενδελεχή ανάγνωση του εν λόγω δοκιμίου του Benjamin, το οποίο αναφέρει ως «Το καθήκον του μεταφραστή».

Ας σημειωθεί ότι το κείμενο του Benjamin έχει προκαλέσει ποικίλες αναγνώσεις, πιο ενδιαφέρουσες από τις οποίες είναι του J. Derrida (βλ. κυρίως τα δοκίμια «Survivre», *Parages*, Παρίσι, Galilée, 1986, και «Des tours de Babel», *Psyché*, Παρίσι, Galilée, 1987), του Paul de Man (*The Resistance to Theory*, Μινεάπολις, Minnesota University Press, 1986) και του R. Gasché («The Saturnine Vision and the Question of Difference: Reflections on Walter Benjamin's Theory of Language», *Studies in 20th Century Literature* II.1, 1986).

12. Στο ίδιο, σσ. 62-63, 65. Εξάλλου, ο Homi Bhabha επισημαίνει τη συνδήλωση της οριακότητας, του μεταίχμιου, που επίσης υπαινίσσεται η έννοια της επιβίωσης, του «sur-vivre». Το να επιβιώνει κανείς, σημαίνει να ζει στα όρια (vivre «sur»), στο μεταίχμιο της πολιτισμικής διαφοράς (ό.π., σσ. 226-7).